

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 6

МАК Т.Ф.,
доцент, кандидат
історичних наук

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВІДРОДЖЕННЯ ЯК ЕТАПУ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовіччя – це час парадоксів. Існують королі великих держав і в документах фіксуються назви цих держав, але насправді до XI ст. влада зосередилась в руках окремих володарів вотчин. Феодальна роздробленість стає головною політичною ознакою середньовіччя, але при цьому церква, що є частиною феодального суспільства і за визначенням повинна була підпасти під закони розвитку феодалізму, зберігає свою цілісність і залишається єдиним і досить впливовим інститутом суспільства. Колишні варвари з плином часу піднімаються в багатьох сферах і починають цікавитись досвідом римлян не тільки в доволі простих формах життя, але в усіх його сферах і проявах. При цьому майже по сьогоднішній день в науковій літературі має місце думка, що середньовіччя і Відродження - два окремих етапи розвитку Західноєвропейської цивілізації, що мають різні засадничі принципи, особливі риси і зміст. Середнім вікам протиставлялось Відродження, оскільки на поверхні у середні віки панування церковної догми, відсутність яскравого мистецтва та розвитку науки. Відродження, навпаки, відкидає усю тьмяність середньовіччя, звертається до світлої античності і святкує свято людини [2, 5]. Часом період середньовіччя продовжує розглядатись як прірва між античністю та Новим часом.

Розвиток тих чи інших регіонів в середні віки відзначалось різними темпами і різним ступенем володіння тими чи іншими видами діяльності. Головна сфера господарської діяльності - сільське господарство і превалюючою формою при цьому є натуральна форма господарювання. Практично усюди розорювали землю або впрягаючись в плуг, або впрягаючи биків і навіть корів, закріплюючи лямки від плугу на рогах худоби. З IX-X ст. вперше стали застосовувати хомут, завдяки чому стало можливим запрягати коней. Але коней в селянському господарстві було обмаль.

Дерев'яна лопата, соха і інший інвентар супроводжують селян деяких земель впритул до XVIII ст. Водяні млини були рідкістю. Вітряні з'явилися лише в XII ст. При цьому домінуюча форма свідомості пов'язана саме с селянською працею, а отже більшість населення сприймають християнство тільки в поєднанні з язичницькими віруваннями в сили природи. За язичницькими звичаями населення продовжує святкувати кінець зими, прихід весни, свята врожаїв з танцями, обрядовими діями, втіленням явищ природи. Життя більшості зумовлене розміреністю, пов'язаною з природними ритмами, як річними так і добовими. Хоча говорити про ритмічність життя в середньовіччя можна тільки у відносній формі, оскільки нестабільність самого середньовічного світу є переважаючою. Але якість життя, пов'язаного з працею на землі безумовно відрізняється від того, що почне формуватись на піці розвитку феодалізму.

Завершення формування феодалізму, формування вотчинного господарства, поява зацікавленого власника поступово приводять до значних змін в соціально-економічному і політичному житті Західної Європи. І супроводжуються ці зміни зрушеннями в психоемоційній сфері середньовічного західного європейця.

Переворот в поземельних відносинах, що стало наслідком бенефіційної реформи, проведеної Карлом Мартеллом в VIII ст. викликав до життя систему васалітету і ствердження приватної власності, що стає основою життя всієї Західної Європи. Маючи значну земельну власність, захищений політично, феодал намагається закріпити свої права юридично і, отримавши їх, почуватись все більш впевнено. Саме формування зацікавленого власника сприяє підйому господарської діяльності в вотчинах, виокремленню ремісників в середині вотчини, і як тільки ці процеси співпадають, ремісники починають тікати за межі вотчини, селитись окремо, але неподалік вотчин, що сприяє розвитку обміну, пожвавленню торгівлі. І, головне, - виникненню нової форми організації населення, діяльність якого не пов'язана з роботою на землі. Саме це населення - городяни - викличуть до життя нові сфери застосування зусиль людини у виробництві, нові форми діяльності, в тому числі і розумової; самі можливості цієї діяльності прискорять плин часу, зв'яжуть значні території економіч-

ними потребами і стануть тим чинником, що посприє оформленню роздроблених країн в єдині цілісні прообрази сучасних держав Західної Європи. Міста в середньовічній Західній Європі виникають в X-XI ст. Пізніше вчені вже в наступному XII ст. будуть шукати риси того явища, що з XVI називається Відродженням. Так чи є закономірністю поява Відродження після того, як в основних рисах завершилось формування феодального суспільства, що в свою чергу привело до появи нових чинників в усіх сферах життя середньовічного суспільства?

Розвиток приватної власності на землю, яка в Західній Європі пройшла через три форми, формування вотчинного господарства привели до підйому сільського господарства в цілому і до виокремлення особливої категорії населення - ремісників. Останні починають селитись окремо. Але продукти їх виробничої діяльності потрібні тільки у найближчій вотчині, як і самим виробникам потрібні сировина і продукти харчування. Виникає обмін, який має місцевий характер: ні виникнення середньовічного міста, ні його подальше існування неможливе без розвиненої в сільськогосподарському відношенні оточуючої місцевості.

Поява міст спричинила зміни в усіх сферах життя. Поява нової соціальної категорії населення, яке займається різними видами діяльності, живе більш напруженими життям, створює нові спільноти, де формується свідомість нового типу створило і появу нового політичного чинника: городяни стають політичними союзниками короля в протистоянні проти великих феодалів. Поява городян відбилась і на становищі селян у вотчинах. Розвиток місцевого ринку підштовхнуло феодалів до особистого звільнення селян і до комутації ренти: феодали переклали на плечі селян відповідальність за виробництво сільськогосподарської продукції та її збут. Вже з XII ст. почали звільнятись французькі селяни, що першими стали на цей шлях. До кінця XV ст. в Західній Європі майже не залишилось особисто залежних селян. І це означає, що протягом останніх століть середньовіччя західноєвропейські селяни набували економічної свідомості, їх відповідальність посилювалась, при цьому обов'язки феодала по відношенню до селян змушували чітко фіксувати статус останніх.

Відродження - це не вибух, що стався раптово. Період, що тривав з XII до XV-XVI ст. був підготовлений в надрах серед-

ньовіччя і в попередні періоди розвитку західноєвропейської спільноти. Римське право, під впливом якого германці знаходились вже під час завоювання територій Західноримської імперії, християнство, що стверджувало особистісний початок в людині, ствердження приватної власності привели до впорядкування життя в інший для германців системі координат, але вони були готові до сприйняття цієї системи - зміни стались доволі швидко, протягом V-X ст. В умовах вже нової, феодальної системи відбулись подальші якісні зміни - з'явились нові види діяльності, став відчутним поступ у розвитку виробничих сил, з'явилась нова категорія населення, і все це супроводжувалось змінами у суспільній свідомості. Ця нова свідомість потребувала нових знань, оскільки селянський світоустрій цієї потреби задовольнити не міг. Тоді і з'явилась необхідність в тих знаннях, якими володіли стародавні греки та римляни, необхідність в поширенні системи знань.

Отже, зміни, що відбувались в західноєвропейському середовищі протягом X-XII ст. потребували постійно нових знань - люди розширювали сферу своєї діяльності. В перший період середньовіччя школи існують тільки при соборах та монастирях, тобто освіта є доступною для духовних осіб. Але в той же час, хоча і в таких обмежених умовах, була збережена сама система середньовіччя.

Якщо в перший період середньовіччя освіта - це принада небагатьох, то з появою міст, в другому періоді середньовіччя, завдяки збереженню античної системи передачі знань духівництвом, городяни починають відтворювати її в містах. Розвиток міст як центрів ремесла та торгівлі, розширення світогляду європейців, знайомство з культурою Сходу, перед усім візантійською та арабською, послугували стимулами удосконалення середньовічної освіти. З XII-XIII ст. при монастирях і у містах утворювались школи. Повні освітні програми містили два основних цикли - вивчення тривіума (граматики, риторики, діалектики) та квадріума (арифметики, астрономії, музики, геометрії). В цей же час у Європі відкриваються перші університети. Кафедральні школи в найбільших міських центрах Європи перетворювались на загальні школи, а потім університети. В них були факультети теології, медицини, філософії. Пізніше з'являються факультети права. Вже в XI ст. розвивається спеціалізація шкільних центрів.

В Болонїї виникають юридичні школи, що базуються на вивченні римського права. Медичні школи відкриваються в Італії та Франції. Навчання в школах велось латиною, тільки в XIV ст. з'явилися школи з викладанням національними мовами. Отже, на поверхні повернення до класичної латини - відродження давнини, а весь ланцюжок, пов'язаний з розвитком нової системи, що склалась в Західній Європі для сучасників був з зрозумілих причин невидимим, і відкривався тільки для майбутніх поколінь істориків.

Термін «Відродження» зустрічається вже в XV ст. у італійських авторів і отримав широке розповсюдження завдяки відомій праці Дж. Вазарі «Життєописання найвідоміших живописців, скульпторів та архітекторів». Перше видання твору відбулось у 1550 р., доповнене - 1568 р. Його використовували в буквальному розумінні «відродження давнини» (*renascimento dell'antichita*). В той час термін означав не епоху, а швидше програму діяльності на честь розквіту освіти, наук, мистецтва. Гуманісти - носії цієї програми - бачили себе подібними сучасниками Цицерона, Овідія. Більш ніж тисячолітній проміжок часу між тими часами та відродженням розглядали як «середні віки» (*medii aevi*). До XIX ст., коли дуже популярними стали захоплення соціологією та політичною економією, терміном «Відродження» (як і наступним «Просвітництво») почали зневажати, оскільки з ним все більше пов'язували поняття розквіту мистецтва, культури. Так виникла історична невідповідність сутності періоду та терміну, яким зазвичай зазначають цей період.

Епоха Відродження це насправді той період, коли змінювався устрій життя, з'явилися зміни в політичній, релігійній, соціальній сферах, змінюється спосіб або характер діяльності людини, що пов'язаний з добичею засобів існування. Змінюються комунікації в суспільстві - засоби спілкування, передачі інформації, а разом з цим і соціальна психологія, або менталітет. Комплекс таких змін - межа епохи, відчуття того, що в часи прадідів все було не так. Протягом першого періоду середньовіччя відбувалось переродження, коли античні структури в синтезі з розвитком германських племен (що зберігали свій потяг до свободи, але охоче сприймали доступний їм досвід римлян) перетворювались на систему іншої, ніж антична та германська систему якос-

ті. Перетворення було розтягнуто, воно було сходинковим, але воно відбувалось. І цей перехід доводить, що не завжди засіб виробництва змінюється першим, саме під час переходу від античності до середніх віків таких змін не відбувалось. «Економічні умови розвиваються не самі по собі, підпорядковуючи мислення людини, а складаються з тих самих думок людей, ідей по мірі того, як вони з індивідуальних стають загальними» [4, 20]. Германці чомусь готові були відмовитись від цінностей роду, на відміну скажімо від китайців, які протягом тисячоліть і в умовах розвинутої державності не зруйнували родову організацію. Л. Карсавін стверджував ще у XIX ст., що «германці невгамовно проявляли сили особистості, з радістю звільняючись з під гніту племені і роду» [3, 54]. Це твердження ілюструється і дуже швидким пристосуванням германців до умов приватної власності. В решті решт в суспільстві виникає, як висловився М. Рудь, таке «силове поле», «в котрому людська особистість здатна зберігати і розвивати власну ініціативу і свободи, що з найбільшою повнотою проявилось у житті середньовічного міста» [5, 34]. Таким чином, починаючи з М.Блока істориками сьогодні вже осмислено, що XI ст. є рубіжним в житті середньовічної Європи і далі зміни, що накопичились, не можуть бути непомітними. І це є результат розвитку попередніх періодів.

В ці попередні періоди змінювались не тільки форми життя людей, а й їх спосіб мислення. На початку середньовіччя християнство послідовно і наполегливо стверджувало в людині середньовіччя ідеал протилежний тому, що був пануючим в германській общині: людина-воїн, герой поступився доброті і покірності. Але теж саме християнство стверджувало в людині особистісний початок. Розширення світогляду середньовічного європейця примушує все частіше замислюватись над власним «я» і його місцем серед інших. Сьогодні і на просторі, де доволі довго пануючою була марксистська ідеологія з її пріоритетами щодо домінування засобів виробництва все більш чітко вимальовується усталеність поглядів, які підтримують точку зору видатного французького медієвіста Ж.Дюбі, що феодалізм - це насамперед «середньовічна ментальність» [5,33].

Отже, не дивлячись на те, що колектив, корпорація, угруповання є традиційною формою організації суспільства протя-

гом тривалого історичного часу, в тому числі і періоду середньовіччя, індивідуалізм стверджується в особі середньовічного європейця. І якщо протягом V-XI ст. це є неусвідомлений процес, то в XIII-XV ст. осмисленню цього приділяється досить багато уваги - особистість виходить на перший план історичної арени Європи. І стає сутністю історичного періоду, яка не з повна відбивається у терміні «Відродження».

Література

1. Блок М. Феодальное общество // М. Блок. Апология истории, или Ремесло историка. – М.: Наука, 1986
2. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения / Л.М. Брагина, Варьяш, В.М. Володарский и др. / Под ред. Л.М. Брагиной. – М.: Высш. шк., 1999.
3. Карсавин Л.П. Культура средних веков. – К.: Символ & AirLand, 1995.
4. Немилев А.Н. Эпоха Возрождения в периодизации европейской истории // Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего Нового времени: Сборник научных статей. - С-Пб.: Издательство С.-Петербургского ун-та, 1996. – С. 15-23.
5. Рудь М. Феодализм та його місце в історії // Університет. - 2007. - № 4. – С. 30-35.